

MILAN BUDIMIR

PROBLEM BUKVE I PROTOSLOVENSKE DOMOVINE

Problem protoslovenske domovine postao je posljednjih godina ponovo aktualan. To dolazi otuda što je ranija sovjetska lingvistika Marove škole, a sa njom zajedno i sovjetska arheologija i istoriografija, preduzela da reši to pitanje na svoj način. Kako je međutim problem protoslovenske domovine nerazdvojan od problema prvo-bitne protoindoevropske domovine, jasno je svakom da se ta dva problema ne mogu posebno tretirati nego samo u međusobnoj vezi. Daleko sam od toga da taj zamršeni sklop problema obuhvatim na ovom mestu u njegovoj celokupnosti. Zato je potrebno detaljno i samostalno poznavanje većeg broja raznih disciplina. Ograničiću se stoga isključivo na dokaznu moć onog fitonima koji je naveden u samom naslovu.

Pre ravnih sto godina (1851) stao je prvi Englez Latham na stanovište da stariju domovinu indoevropskih plemena treba tražiti u onom kraju sveta u kojem se nalazi većina nosilaca indoevropskih jezika tj. u Evropi a ne u Aziji. Lingvističku argumentaciju tog gledišta dali su uglavnom nemački lingvisti H. Hirt i P. Kretschmer poslednjeg decenija prošlog veka. Nasuprot učenju J. Schmidta, iznesenom u njegovoj raspravi *Die Urheimat der Indogermanen und das europäische Zahlensystem* (Ak. Berlin 1890), gdje se zbog očiglednih tragova seksagezimalnog sistema u indoevropskim dijalektima najstarija indoevropska domovina traži u severnom susjedstvu Mesopotamije, Hirt i Kretschmer branili su pretežno lingvističkim sredstvima evropsku ili tačnije rečeno nemačku poziciju, koju je prihvatila većina ne samo slovenskih, nego i zapadno-evropskih stručnjaka.

Kao neko kompromisno rešenje nudi nam O. Schrader (v. *Reallexicon der indogerm. Altertumskunde*³ II 575, gde je data ostala literatura) Ukrajinu ili bolje rečeno Istočnu Evropu od srednjih Karpata prema Kaspiskom Moru. Pri tome određuje kao istočnu granicu kentumskih Indoevropljana onu granicu do koje dopire bukva, a ta granica teče danas uglavnom od Kalinjingrada (Königsberg) preko Kremenjeca prema Odesi i Krimu. I za Hirta (Indogerm. Gramm. I 92) bukva i njena istočna granica igra presudnu ulogu. Razlika je između Hirta i Schradera samo u tom što Hirt dopušta da je moglo biti neko naselje indoevropsko i istočnije od linije bukve.

dok Schrader s druge strane računa sa mogućnošću da su indoevropska naselja mogla dopirati do u Srednju Evropu zapadno od linije bukve. Schrader isključuje prema tome kao protoindoevropsku domovinu Severnu, Zapadnu i Južnu Evropu a Hirt Zapadnu i Južnu.

Dok je Hirt ranije bio nešto isključiviji i uzimao uglavnom severno-nemačku ravnicu sa Baltičkim primorjem za svoje najstarije Indoevropljane, dotle je u navedenom delu nešto popustio prema istoku. To je učinio naivše stoga što staroslovenski i litvanski smatra najvernijim i najarhaičnijim predstavnicima indoevropskog jezičkog tipa, navodeći za to priličan broj argumenata (str. 75).

Tu važnu činjenicu tumači Hirt perifernim položajem baltsko-slovenskih Indoevropljana, ne vodeći pri tome računa o još važnijoj činjenici da su baltska plemena rastavljala slovenska naselja od ugrofinskih nomada, koji su se dalje na istoku dodirivali sa iranskim osvajačima.

L. Niederle (Manuel de l'Antiquité slave I 21) takođe je mišljenja da je protoslovenska zajednica mogla postojati samo istočno od linije bukve, čiji su naziv Sloveni preuzeli od Germana blagovremeno, upravo pre nego se počela ta njihova zajednica raspadati. To se moglo desiti pod kraj stare ere. Sa tog razloga smatra L. Niederle, nasuprot poljskim stručnjacima, da je Visla bila zapadna granica protoslovenskog zemljišta u vreme koje je prethodilo raspadanju zajednice. Prema tome za njega je ostalo otvoreno pitanje nosilaca lužičke civilizacije, koju nemački arheolozi zovu kratkim nazivom Urnenfelderkultur.

Ako bi se prihvatilo mišljenje poljskih arheologa da su Sloveni nosioci lužičke civilizacije, koja je cvetala poslednjih vekova drugog tisućleća, razume se, onda bi se zapadna granica protoslovenskih naselja pomerila na zapad sve do Labe već za taj vremenski period. To bi značilo da su najstarija slovenska plemena morala stanovati zapadno od linije bukve i prema tome poznavati ne samo grab (Carpinus betulus) nego i pravu bukvu (Fagus silvatica). U tom slučaju morao bi se naročitim razlozima pravdati gubitak ovog drugog idiolotskog fitonima koji se u ovoj prilici gotovo redovno poteže. Mislim na tis (Taxus baccata) čija se istočna granica uglavnom poklapa sa linijom bukve, iako na zapadu dopire dalje na sever a na istoku više na jug. Ukoliko važe današnje granice tisa i bukve za rani neolitik i za epohu protoindoevropske zajednice videće se docnije.

I za Marovu školu od presudne su važnosti geografska imena, iako im ne znamo značenja, a da se i ne govori o njihovoj poznoj dokumentaciji.

M. Vasmer (Untersuchungen über die ältesten Wohnsitze der Slaven) koristi u većoj meri aloglotski i toponomastički materijal, pa i on dolazi na kraju krajeva do zaključka da protoslovensku domovinu treba tražiti što dalje na sever od linije bukve. Za njega je protoslovenska zajednica trajala gotovo celi milenij, jer je počela

u V v. st. e. i završila početkom V v. n. e. On prihvata zaključak da u finskim govorima nema pozajmica iz protoslovenske epohe. Međutim bi se njegovu tretiranju toponomastičkog materijala moglo ponešto prigovoriti, a najviše to što identifikaciju skitskih i sarmatskih imena sa staroiranskim vrši gotovo isključivo na osnovu sazvučnosti, pa ni ta nije uvek uočljiva. Naprotiv apelativ i sa određenim značenjima ostaju često bez identifikacije. To svakako izaziva izvesno nepoverenje prema njegovu načinu rada. Ni filološka strana nije sasvim bez zamerke. Kod imena *Σαυγοῦάται* ne sme se zanemariti rukopisna varijanta *Σόγουάται*, jer ukazuje na neodređen vokalizam prvog sloga tog imena, dok je oblik *Σαυγοῦάται* očigledno pod uticajem nesarmatskog *savgo* i prema tome rezultat helenizacije. Hidronim *Βογοῦάτης* ne može se pretresati odvojeno od homofone Hesihijeve glose, iz koje saznajemo da se tako zvao i Helespont, za koji su jonski kolonisti svakako znali pre osnivanja Olbije.

Priznati se mora da je geografska nomenklatura u prostoru između istočnih Karpata i donjeg toka Dona neobično šarena, pa već i stoga Vasmerove kombinacije zahtevaju naročitu obazrivost. Međutim upravo u toj oblasti, za razliku od Hirta i Kretschmera, traže Schrader, Nehring i mnogi drugi protoindoevropsku postojbinu, a ugledni istorik M. Rostovcev i protoslovensku u oblasti tripoljske civilizacije.

Kao i neki drugi poljski stručnjaci, naročito arheolozi i antropolozi, T. Lehr-Splawiński kreće se upravo u suprotnom pravcu od Rostafinskog, Rozwadowskog i Vasmera tj. prema Lužici. Celom ovom kompleksu problema on posvećuje posebnu knjigu: *O pochodzeniu i praojczyźnie Słowian* (Poznań 1946), gde je obilno koristio rezultate arheoloških i toponomastičkih izučavanja. Zaista se oblast lužičke civilizacije manje više poklapa sa poljskim zemljištem, pa je prema tome Poljska prava protoslovenska domovina a Veneti su preci Slovena. (v. I. Oliver Thomson, *History of Ancient Geography* 199, 354). Arheološka strana ovog sklopa problema postaje sve zamršenija, jer na primer nemački stručnjaci smatraju »Bandkeramiker« doindoevropskim stanovnicima a Venete kao i Ilire bližim germanskim srodnicima, iako su Germani glavni pretstavnici protoindoevropskih »Schnurkeramiker«. Ne razumem se mnogo u arheologiju, ali čujem kao tvrdju činjenicu da hetitski Indoevropljani, osvojivši početkom XX v. st. e. istočno-anadolsku oblast, nisu ništa izmenili arheološku strukturu, iako je njihova vladavina trajala gotovo celo tisućleće. I inače se zna da ni krupnije promene u materijalnoj kulturi, koja čini glavni predmet arheologije, ne moraju značiti promene u stanovništvu.

U pogledu lingvističke situacije o kojoj se radi u prvom redu, ne smemo tražiti obaveštenja u arheološkom materijalu a kamoli objašnjenja kad je reč o etnogenezi.

U ovoj raspravi venetski problem ostavljen je sasvim po strani, iako je on nesumnjivo od velike važnosti za pitanje protoslovenske domovine. To činim stoga što mi lingvistički položaj Veneta nije još sasvim jasan. F. Sommer i H. Krahe približuju ih Germanima a P. Kretschmer (Glotta XXX) Italicima i to naročito Latinima, iako ih već u XII. v. st. e. nalazi u Palestini, kuda su morali stići iz Epira preko Peloponeza i Krete. Kentumski karakter jadranskih Veneta ne može se odrediti jedino na osnovu ličnih imena Vesclevesis i Enignus, kako se to misli od V. Tomašeka na ovamo, niti na osnovu pronominalnih oblika eho i meho kako to misli F. Sommer. U ovom poslednjem slučaju čini mi se da više ima pravo H. Hirt (Indogerm. Gramm. III 179) koji te oblike identifikuje sa protoslov. -s-ego itd. i nalazi među njima »punu formalnu saglasnost«. Problem severnih Veneta, koji su za protoslovensku etnogenezu najvažniji, ne može se rešavati bez veze sa ostalim Venetima, alpskim, atlantskim, jadranskim, centralno-balkanskim i anadolskim, koji su najstariji s obzirom na dokumentaciju.

Istoričar V. Pičeta (Вопросы истории 1947, 110) daje opširan prikaz knjige Lehr-Splawińskog pošto je najpre znao, samo nepotpuno, istoriju ranijih učenja i to u duhu Marove škole i zamera poljskom stručnjaku što nije uzeo u obzir sovjetsku nauku, što ide za nemačkim rasistima, što ne vodi računa o Antima i Sklavinima niti govori o udelu starosedilaca u istoriji protoslovenskoj. Ranije je sovjetska nauka, uglavnom pod Marovim rukovodstvom, odbijajući šjajherijanstvo, naginjala elastičnijoj teoriji J. Schmidta, koju je u izvesnom smislu obnovio N. J. Marr. Tako su u slovenskoj etnogenezi učestvovali ne samo Veneti i Lugii, Anti i Bastarni, nego i nosioci tako nazvane djakovske civilizacije. Dok su prvi na zapadu od linije bukve, poslednji su, slično učenju Rostafińskog i Rozwadowskog, oni koji su daleko na istok od te linije. Tako je sovjetska nauka kombinovala shvatanje Hirta i Kretschmera ne samo sa učenjem Schrader-Nehringa nego i sa pogledima Rozwadowskog i Vasmera. Mora se i ovdje istaći neobičan način eksploatacije ličnih i geografskih imena od sovjetskih jafetidologa, koji su u našem slučaju čudni poslednici teorije J. Schmidta o protoindoevropskoj domovini u Zakavkazju.

Oba su glavna pretstavnik nardizma, Hirt i Kretschmer, i pole otkrića novih indoevropskih jezika u Prednjoj i Centralnoj Aziji (lujski, palajski, oba hetitska jezika i oba toharska jezika) ostala na svojim starim pozicijama, iako su ti novootkriveni indoevropski jezici u znatnoj meri izmenili osnovicu Lathamovu, kada su samo indijski i iranski bili poznati kao jezici azijskih Indoevropljana. Ali se nije promenila samo geografska slika indoevropskih dijalekata za ovo poslednje četvrti stoleća. Znatno se izmenila i hronološka situacija: lujski Indoevropljani javljaju se u Anadolu nešto pre hetskih Indoevropljana, koji početkom 20 v. st. e. osvajaju široke oblasti u istoč-

nom Anadolu i osnivaju moćnu državu, čiju civilizaciju nastavljaju tako nazvani hijeroglifski Hetiti.

Metodološki je uovojno opravdano ako se pode pri rešavanju problema protoindoevropske domovine od najstarijih istoriskih podataka (*ad fontes*). Drugim rečima u ovom slučaju trebalo bi poći od pisanih dokumenata u Prednjoj Aziji koji se mogu čitati, a ne od skandinavske magle u koju nas teraju razni predstavnici nordizma sa Hirtom i Kretschmerom na čelu, a da i ne govorimo o istoričaru umetnosti J. Strzygowskom, koji ide još dalje, pravo u ledeni krajuji sever (*der hohe Norden*, njegovu raspravu v. u zborniku Germanen und Indogermanen, Festschrift f. H. Hirt, I 155—175).

Iz ovih najstarijih pisanih spomenika saznajemo da se prvi Indoevropljani pojavljuju u Anadolu nađocnije krajem III milenija i da u njemu, naročito u njegovom istočnom delu, osnivaju moćne države. Nisu to samo lujski i palajski Indoevropljani, niti samo hetitski Indoevropljani, od kojih se stariji služe klimastim pismom, a mlađi hijeroglifima. Tu su južno od hijeroglifskih Hetita Pelasti, a istočno od kuneiformskih Hetita protoariski Indoevropljani. To znači da već početkom II milenija imamo nađanje šest raznih indoevropskih grupa, ne računajući tu pretke Indoevropljana u Frigiji, Likiji i Lidiji, a još manje pretke Indoevropljana u Armeniji, koji u IX v. obaraju državu Subarta.

Bez obzira na svedočanstvo Herodotovo da su jermenski Indoevropljani kolonisti iz Frigije, čini mi se da se u Anadolu II milenija nalazi bar desetak raznih indoevropskih etničkih grupa. Time je oboren glavni argumenat Lathamove teorije, iz koje je nužno proizlazila Hirtova i Kretschmerova teorija nordizma. Razume se da to još ne znači da J. Schmidt sa svojom teorijom o protoindoevropskoj domovini u blizini Mesopotamije mora imati pravo. Njegov je glavni argumenat starovavilonski duodecimalni i seksagezimalni sistem brojeva, koji su ostavili vidnih tragova u aritmetičkom sistemu većine indoevropskih dijalekata.

Iako je hronološko poreklo seksagezimalnog sistema prilično nezvesno jasno je svakom da grčko *τρεῖς καὶ δέκα* posle *δώδεκα* i nem. *dreizehn* posle *zwölf* ukazuju na usek posle broja 12. Ostavljamo na stranu lat. *sescenti*, grč. *ἑξαστήκοντα* i nem. *Schock* čiji se postanak može tumačiti kombinacijom kvinarnog i duodecimalnog sistema, a ne isključivo starovavilonskim uticajem seksagezimalnog grupnog brojenja. U svakom slučaju moramo se malo zadržati kod ovog glavnog Schmidtova argumenta, jer sa njime računaju ne samo pristalice Hirtova i Kretschmerova nordizma, nego i oni mnogobrojni obazriviji stručnjaci, koji su za ono kompromisno rešenje što ga pružaju Schrader i Nehring.

H. Hirt (*Indogerm. Gramm.* I 93) ukazuje naročito na useke u germanskim govorima posle brojeva 12, 60 i 120. Naziv ovog poslednjeg broja katkad je istovetan sa oznakom broja 100. Ipak Hirt,

priznavajući Schmidtov zaključak o starovavilonskom uticaju na starogermanski sistem brojenja, tumači ga kulturno-istoriskim uticajem Mesopotamije preko Ukrajine na severno-nemačku i rusku nizu. Tako mu na kraju krajeva (str. 94) bukva ostaje glavni argument za ubikaciju protoindoevropske domovine, pa prema tome i protoslovenskih naselja. U pogledu valjanosti Schmidtovih aritmetičkih argumenata slično se izražavaju i ostali stručnjaci.

Svim ovim stručnjacima su izmakle iz vida međutim neke druge aritmetičke činjenice kuletskog i hronološkog karaktera, koje se moraju uzeti u obzir. Očigledno je da su useci posle 12 i 60 po svom postanku histerogeni i da u pogledu dijalektičkog razvitka treba dati svakako prednost usecima iza manjih brojeva, koji su ne samo značajniji nego i po svojoj prilici stariji.

Radi se o tri useka: prvi između 4—5, drugi između 7—8, treći između 8—9. Povrh svega toga dolazi u obzir način obrazovanja naziva osmice kao i njena kultska, hronološka i društveno-ekonomska upotreba.

O useku između 4—5 ne treba gubiti mnogo reči. Izrazi »četiri čoveka« i »pet ljudi« sami sobom dovoljno kazuju. Taj usek ne samo da je vrlo star, kako to pokazuju paralele kod tzv. prirodnih ili primitivnih grupa, nego i prosta činjenica koja se sobom sama nameće: nasuprot četiri prsta (*ἑξάκνυλος*, *digitus*, *Finger*) stoji palac (*ἀντίχειρ* ili *μήγας ἑξάκνυλος* *pollex*, *Daumen*). Dok se četvorka javlja u pluralu (*τέσσαρες*) ili kolektivu (*τέσσαρα*), dotle se osmica dovoljno jasno otkriva kao dual: *ὀκτώ* od starijeg *o-dk-o*. Ovakav konsonantizam mora se bezuslovno pretpostaviti zbog rednog broja *ὀγδοός*, pa se stoga ne može prihvatiti kombinacija sa *quattuor* itd., jer je njegov gutural nesumnjivo labiovelarne prirode, dok je onaj u *ὀκτώ ὀγδοός* palatalne (up. osam itd.). Sled. da opšteindoevropski naziv osmice sa gledšta onomasiološke i morfološke analize ima značenje »dve četvorke« ili bolje rečeno »dve grupe prsta«, budući da se ne može odvojiti od grč. *ἑξάκνυλος* (preth. oblik *ἑξάκνυλος*) čija je veza sa poznatom opšteindoevropskom grupom *ἑξοναί* itd. očigledna. Za ovakvu onomasiologiju imamo pouzdanu paralelu u bečkom dijalektskom izrazu *Griffing* »hvatač« (*greifen* itd.). U pogledu prefiksa *s/o* dovoljno je pogledati grčke primere koje daje Boisacq, *Dictionnaire et. de la Langue grecque* 681 i Walde-Pokorny, *Vergleich. Wörterbuch d. indogerm. Sprachen* I 95.

Ako je ovo tumačenje verovatno, da ne kažemo tačno, u opšteindoevropskom rečniku moramo računati sa dva izraza za četvorku: *odkó-* i *t(u)etuer*. Moguće je da ova dva sinonima imaju istu onomasiologiju, jer drugi naziv četvorke, koji je potisnuo onaj prvi, po svojoj prilici pripada leksičkoj grupi *tuer* »hvatač« »obuhvatač« (v. Walde-Pokorny, Vgl. *Wörterbuch d. indogerm. Sprachen* I 750). Razlog za postojanje ovih sinonima može se tek naslućivati. Kako

prvi izraz ima aktivnu oksitomu spada u grupu nomina agentis i obeležava verovatno živu grupu tj. četiri gipka prsta. Drugi izraz ima oblike za živi i mrtvi rod u pluralu odnosno kolektivu (*τέσσαρες τέσσαρα*) pa označava verovatno mrtvu grupu predmeta, na što upućuje neaktivna odnosno intransitivna baritona.

Zna se da indoevropski brojevi samo do 4 imaju deklinaciju, a oni viši su indeclinabilia. Stoga je opravdan zaključak da su ti viši brojevi starijeg datuma i da su brojevi 1—4 postali docnije kada je sistem deklinacije bio izgrađen ili su pak ušli naknadno u sistem deklinacije, te je tako duo postao dual, treies i t(u)etueres plural odnosno kolektiv (*τρία τέσσαρα*) koji je svakako stariji od plurala. Najzad treba pomenuti da su se jezici mnogih primitivnih naroda svakako sa istog razloga ustavili kod trijala i kvadrjala. Decu u našim krajevima još i danas broje orahe po četvorkama koje zovu kulama, jer na tri orahe metnu odozgo četvrti. Cezuru između 4—5 potvrđuje bez sumnje i slovenski način obrazovanja petice i viših brojeva, i grč. *πεντάξομαι Αιολικῶς τὸ κατὰ πέντε ἀριθμεῖν* EM 660, 3. Cf. Od. 412, Plut. de Is. et Os. 56 et de E ap. Delph. unde *ἀριθμεῖν* et *ἀριθμεῖσθαι*, explicat *πεντάξιν* et *πεντάξισθαι* (v. H. Herwerden, Lexicon Graecum suppletorium et dialecticum 1141).

Još je jasniji usek kod indoevropske osmice, jer ne samo što ona sama ima dualski oblik nego što oba njena suseda, viši i niži, pokazuju naročitu onomasiologiju. Ni četvorci ni dvanaestici nije ukazana tolika čast. Prvo što se mora konstatovati jeste pojava dvojake artikulacije sedmice. Ova činjenica nije dosada dovoljno iskorišćena, iako se ista situacija ponavlja kod osmice. Glavni broj ima bezvučne eksplozive a redni zvučne. To je svakako u vezi sa pomeranjem tona. Tako imamo *επτά* (od prethodnog *septm*) pored *ἑβδομος* (od prethodnog *sebdemos*). Iz ovog kolebanja proizlazi da je prvobitni oblik glasio *se-pdm*. Drugi deo ove složenice po svoj je prilici u vezi sa *πένδον* pod itd., a za prvi deo složenice sme se naslućivati istovetnost sa glavnim brojem *se-m-* »jedan«, čiji se završni sonant izgubio ili putem disimilacije u vezi sa istovetnim završetkom cele složenice ili u samom prvom delu posle dugog vokala. Prva je mogućnost verovatnija. Semantičku paralelu za ovaj način brojenja pružaju svi brojevi niži od krupnih grupa kao u *duodeviginti*, *undeviginti* itd.

Da se doista sa osmicom u starijoj protoindoevropskoj eposi završavao niz brojeva vidi se po tome što je devetka očigledno obeležena kao novi broj. Toharsko nu »devet« potvrdilo je konačno raniju pretpostavku u tom smislu i osnažilo etimološku vezu sa *νέος* nov itd. Iz ovog nesumnjivo izlazi da je protoindoevropskom dekadskom sistemu prethodio jedan stariji prostiji koji je brojao tetrade i ogdoade. Docnije je taj sistem prirodno ustupio mesto dekadskom sistemu. Ali u kultskoj i hronološkoj aritmetici, koja se ne

može odvojiti od kulta i religije ostalo je dovoljno uočljivih tragova starijeg stanja.

Kako je dvanaestica produkt faktora trojke i četvorke, a oba su ta faktora imala izrazit religijski karakter, značaj dvanaestice u aritmetici starih Grka i Germana ne može se smatrati u onolikoj meri presudnim faktorom kao što je mislio J. Schmidt. Dvanaestica naime isto kao i osmica i šesnaestica, pa verovatno i dvadesetica, došla je do svog naročitog značaja po svoj prilici zbog četvorke, koja čini najstariju prekretnicu u protoindoevropskom aritmetičkom sistemu. Ali i četvorci se brzo našlo konkurenat kao i njenom prvom potomku, osmici. To je bila petica odnosno desetica. Dok je rimska i starokeltska dohrišćanska sedmica brojala osam dana ili bolje rečeno osam noći, Etrurci su se kao i Sloveni držali petice, iako su se duže hronološke periode računale po osmici odnosno šesnaestici (v. K. O. Müller-W. Deecke, *Die Etrusker* II 313). Da je dohrišćanska slovenska sedmica imala pet dana kao i kod Etruraca koji dolaze iz doklasičnog Anadola (Lidija i Misija), vidi se po tome što se sredina te najstarije slovenske sedmice nalazi između drugog i četvrtog dana i što celi godišnji period broji 72 takve sedmice ($360 = 5 \times 72$), kako se to vidi iz legende o prvom Sloveninu Božu i njegova 72 doglavnika.

Na osnovu izloženog mogla bi se sa dosta opravdanja dati nova, istorijska podela indoevropskih plemena. U starije Indoevropljane koji bi se mogli zvati Protoindoevropljanima dolaze oni koji računaju na tetrade odnosno ogdoade, a noviji su oni koji se upravljaju prema dekadskom sistemu. Srećom to nije jedino obeležje tih dveju vrsta Indoevropljana, iako se ono ne sme uzeti kao čisto formalističko. Kako je tetradski odnosno ogdoadski sistem bio duboko ukorenjen kod Slovena, naročito u našim plemenima, pokazuje Veselinovićeva priča »Adamsko koleno«, koja mnogo potseća na etrurska verovanja o osmoj generaciji odnosno kolenu. Po kazivanju J. Veselinovića u uvodu te priče osmo dete je izuzetno, bilo u pogledu sreće bilo u pogledu nesreće (v. početak priče Poslednje »na zdravlje« od S. Matavulja).

Dublje značenje osmice vezano je međutim za doklasične Indoevropljane u balkansko-anadolskom prostoru gde je vladao ne samo hronološki sistem osmogodišnjih ciklusa, nego i društveno-ekonomski sistem matrijarhata. Tako možemo zvati Protoindoevropljane »matrijarhalnim ili matrilinarnim Indoevropljanima« za razliku od mladih patrijarhalnih Indoevropljana. Iako su Morgan i Engels bolje i tačnije od Bachofena izložili važnost i značaj matrijarhata, ipak se ne samo kod klasičnih filologa, nego i kod Schrader-Nehringa (*Reallexicon d. idg. Altertumskunde* II 86), daju netočni podaci u pogledu matrijarhata. To dolazi otud što rasna naduvenost i Kulturhochmut nemačkih predstavnika nordizma nije dopuštao da se gospodski Arijevc i njihov patrijarhalni poredak kao tobož prija i vredi neindo-

evropskim matrijarhatom, iako se po Tacitovom kazivanju upravo kod germanskih plemena nalaze vidni i zanimljivi tragovi nekadašnjeg matrijarhalnog poretka.

Za Hirta i Kretschmera kao i za Schradera i Nehringa već i stoga nije mogla doći ni južna ni zapadna Evropa u obzir kao protoindoevropska postojbina, budući da se u tim oblastima održao matrijarhat još i u klasičnoj antici. A što je za nordiste još gore kod nekih ilirskih plemena na Jadranu nalazimo pouzdane ostataka matrijarhata i ogdoadske aritmetike. To treba naročito istaći s toga što se traže posebne veze između Ilira, Veneta i Kelta sa Germanima. Za matrijarhat i ogdoadski sistem kod Ilira imamo pouzdane vesti kod Strabona i rimskih leksikografa. Karakter tih vesti takav je da se jasno vidi njihovo samostalno poreklo i njihova aktualnost u Avgustovo doba. Možda bi se u tome pravcu moglo tražiti tumačenje Veselinovićeve »Adamskom kolenu« i porodičnim imenima Čsmokrug i Smodlaka (od starijeg Osmodlaka). Bosanska Ilirka iz Donje Doline nosila je bronzane naušnice od po četiri kolula. Tetradra je očito imala apotropejsku moć.

Rimski antikvari i leksikografi daju nam razume se mnogo više podataka o Etrurcima no o Ilirima. Kod Etruraca je, kako je već rečeno, ogdoadski sistem ostavio mnogo više trgova nego kod njihovih indoevropskih rodaka. Izraz rodaka ne treba uzeti u smislu P. Kretschmera koji Protoindoevropljane i Pelazge, pa prema tome i Etrurce, smatra potomcima jednog istog pretka. Danas je već prilično pouzdano utvrđeno da su Etrurci došli u Italiju sa Anadoljskog primorja iz Lidije i Misiije. Kretschmerov pokušaj da etrurske pretke smesti u sudetsku oblast u blizinu lužičke civilizacije ne samo što potseća mnogo na B. Niebuhra nego je očigledno dirigovan njegovim apriorističkim stavom o severnonemačkoj oblasti kao protoindoevropskoj postojbini. Ovo je verovatnije tim pre što je taj Kretschmerov rad objavljen za vreme nacističke autokratije (Glotta XXX).

U Etruriji isto kao na klasičnom Jadranu i u kretske-m'kensknoj Grčkoj vladala je ona aritmetika i onaj društveno-ekonomski poradak, koji mi pripisujemo Protoindoevropljanima: matrijarhat i ogdoadska hronologija. Te su činjenice same sobom dovoljne da posumnjamo u nordističko učenje o protoindoevropskoj postojbini i o liniji bukve koja je iz po'mljivih razloga za Hirta i njegovu školu glavni i presudni argumenat.

W. Brandenstein (Frühgeschichte und Sprachwissenschaft 1848, 55) pretresao je još jednom problem staro-anadoljske etrurske postojbine sa gledišta istorije, arheologije i lingvističke. I ne obazirući se na pomenuto Kretschmerovo mišljenje o sudetskoj oblasti kao starijoj postojbini Pelazga i Etruraca, utvrđuje verodostojnost Herodotovu i tendencioznost Dionisija iz Halikarnasa kao profesora retorike. Za Brandensteina kao i za arheologa Bosserta Lidija i Mi-

sija pretstavljaju preditalsku domovinu Etruraca, koji su se tamo doselili iz Severoistočnog Anadola. Iako Brandenstein ističe lingvističku heterogenost između Etruraca s jedne i indoevropskih stanovnika u Lidiji i Misiji i s druge strane, ipak je on još ranije prihvatio moje tumačenje dolatinske tuđice *s a n t e r n a*, za koju i on smatra da je došla iz etrurskog u latinski jezik. Ovaj tehnički termin, zabeležen kod Plinija (Nat. hist. 33, 93 i 34, 16) ustvari je prevod oznake grčkih metalurga za pozlatu (*χρυσόκόλλα* auripigmentum auriglutinium), pa je stoga vrlo verovatno postao od starijeg oblika *s a l t e r n a*.

Ovo moje tumačenje prihvatio je Brandenstein bez pogovora. Ovom sloju satemskih pozajmica u etrurskom dodajem na ovom mestu samo reda radi još ova dva važna stručna termina. Prvi se odnosi na disciplinu Etrusca i glasi *p (a) l a s e a*, pa pripada očigledno grupi koju čine lat. *lien*, grč. *σπλήν σπλάγγιον* avest. *s p a r ə z a n*-i naše *s l e z e n a*. Pojava ovoga termina, svojstvenog rimsko-etrurskoj divinaciji, od naročite je važnosti. Drugi termin pripada muzičkoj terminologiji i nije ništa manje interesantan. To je latinska tuđica *s u b u l o* »frulaš« za koji Trombetti (La lingua etrusca 228) pretpostavlja *š u p l u* kao prethodni etrurski oblik. Ne može biti sumnje da ova tuđica potiče iz nekog satemskog indoevropskog dijalekta koji je morao biti blizak protoslovenskom, jer u našim govorima imamo istovetna obrazovanja sa istim morfemskim elementom *s o p i l e*, *s o p i l i c a*, *s o p i l k a* i koradikalno *S o p o t*.

Sva tri navedena stručna termina pokazuju sibilant kao satemski refleks protoindoevropskog palatalnog guturala. Od osobite je važnosti da u sva tri slučaja posle palatalnog guturala nema ni traga o kakvom palatalnom vokalu, pa je isključena svaka pomisao na sekundarnu palatalizaciju, na koju pomišlja Pedersen u slučaju starofrig. zamenice *σμεων* i stoga govore anadolskih Friga pridružuje kentumskoj grupi, a pre svega lujskom i hetskom dijalektu (v. Zur tocharischen Sprachgeschichte 351).

Kako su Etrurci preko Lidije i Misije i njihovih staroanadolskih stanovnika u vezi sa starobalkanskim Misima, o čijem doseljavanju postoje dve suprotne tradicije (iz Anadola u naše krajeve i obratno), moramo uzeti u obzir onaj ostatak rečnika doklasičnih Indoevropljana u Lidiji i Misiji koji je u neposrednoj vezi sa problemom bukve. Taj indoevropski fitonim glasio je prema grčkim svedčanstvima (v. moju raspravu Glasnik Ist. društva 2, 168, Idg. Jahrbuch i Walde-Hoffmannov Lat. et. Wörterbuch 445 gde je prihvaćeno moje tumačenje). U tim je govorima *μυσός* »fagus silvatica«, pa je prema tome fitonimu nazvana oblast i stanovnici *Μυσαί-Μισαί*. O rasprostranjenosti ovog fitonima u celokupnoj mediteranskoj oblasti, o čemu će biti govora malo docnije (Italija, Balkan i Anadol), pisao sam na drugom mestu (Grci i Pelasti posedna izdanja SAN, ali nisam to pitanje iscrpao do kraja. Dovoljno je međutim na

ovom mestu naglasiti da neobična rasprostranjenost satemskog oblika ovog fitonima na doklasičnom Mediteranu jasno pokazuje da italjski i helenski Indoevropljani nisu bili prvi indoevropski doseljenici u tim krajevima. Ta krupna činjenica znatno utiče na rešavanje glavnog problema tj. protoindoevropske i u vezi s njom protoslovenske domovine. Satemske tragove u zapadnom doklasičnom Anadolu, Likiji i Lidiji konstatovao je P. Meriggi (v. Germanen und Indogermanen, Festschrift H. Hirt I 25). Ali mnogo važnija je njegova konstatacija da je preterit u govoru lidijskih Indoevropljana obrazovan na isti način kao i u protoslovenskom tj. pomoću morfemskog elementa -lo. Kako se taj isti elemenat u istoj funkciji javlja i u govoru italjskih Umbra, dakle u onoj oblasti u koju su najpre došli Etrurci na putu iz Lidije, prema kazivanju Herodotovu, ovaj tip protoslovenskog preterita, čiji je prvebitni nominalni i analitički karakter očigledan, ne može se više smatrati usamljenim. Ni ova okolnost nije povoljna za učenje Šahmatova, Rozwadowskoga i drugih pristalica Hirtova i Kretschmerova nordizma.

Tom i takvom učenju još je manje povoljna i druga lingvistička činjenica koja potiče iz doklasičnoga Anadola. To je morfemski elemenat -st, pomoću koga su u protoslovenskom obrazovani nomina collectiva i nomina abstracta. U ovoj poslednjoj funkciji, koja je svakako histerogena, javlja se taj isti morfemski elemenat u jeziku onih hetskih Indoevropljana koji se služe klinastom zbukom i koje neki stručnjaci zovu Nesitima. Mislim na potpunu podudarnost hetitske imenice *dalugašti* (v. A. Juret *Vocabulaire étymologique de la langue Hittite* 62) sa slov. *dlugosti* sa istim značenjem i iz iste leksičke grupe. Ovo jedinstveno podudaranje u građenju reči u jeziku staroanadolskih Hetita i u protoslovenskom čini bespredmetnim sva ranija nagađanja o poreklu i postanku slovenskih imenica sa osnovom na -sti (v. Vondrák *Vergleich. slav. Grammatik* 648). U prvom redu stoga što se hetitski Indoevropljani javljaju u starom Anadolu najdocnije u XX v. st. e. i što ne pripadaju satemskim Indoevropljanima kao što je to slučaj sa Slovenima.

To znači da ovaj morfemski elemenat isto kao i imenice tog tipa pripadaju protoindoevropskoj eposi. Kretschmerovo (*Glotta* XXX 242) gledište da je morfemski elemenat -st stariji od protoindoevropske epohe teško se može prihvatiti jer se zasniva na imenima mnogo docnijeg datuma, zabeleženim u nekim slučajevima tek pod kraj stare ere, i drugo što ne uzima u obzir protoindoevropska obrazovanja kao slov. *usta* i lat. *ostium*. Ovaj primer jasno pokazuje da je morfemski elemenat -st obrazovao prvobitno konkretne kolektive od sigmatskih osnova i da je prema tome složen a ne prost sufiks. Sa tim se slaže i ta činjenica što se njegov drugi deo, mislim na bezvučni dental, javlja u istoj kolektivnoj funkciji kod nazalnih i heteroklitičnih osnova (lat. *ver*, naše *vesna* i st. ind. *vasantáh*, sve do leksemskog minimuma *ves-*). Iako ove arhaične

crte protoslovenskog građenja osnova dopunjuju u glavnom tačnu Hirtovu opštu sliku o karakteru protoslovenskog jezika, ipak to ne mora značiti da je protoslovenska domovina morala biti negde na krajujnoj severnoj periferiji protoindoevropskog zemljišta i uz to južno od finsko-ugarskih naselja, od kojih su bili rastavljeni balt-skim naseljima.

U tom pogledu interesantni su nazivi zlata, koje se u evropskoj kulturnoj istoriji javlja relativno dockan tek pod kraj bronzanog doba. Lat. *aurum*, (sabinski *ausom* kazuje prethodno stanje), u očiglednoj vezi sa staroprus. *ausis* i litv. *ausas* (od starijeg *ausas*), dok slovensko zlato (od starijeg *zolto*) ide zajedno sa letskim *zelts* i sa istočno litvanskim pridevom »želtas« »zlatan« (v. Trautmann *Baltisch-slavisches Wörterbuch* 368). Poznato je da se poslednjoj grupi neutralnih imenica odnosno prideva pridružuju germanski koradikalni sa nultskom apofonskom bazom (*ghlto*) nasuprot normalnim bazama u letskom i slovenskom. Zapadni Finci posudili su iz protogotskog svoj naziv zlata, a istočni Finci od indoiranskih suseda na jugu. Tursko-tatarsko *altum* potseća kao i mađarsko *arany* (up. ind. *hiranyam*) na neki satemski govor u kome je izgubljen trag spirantskog inicijala. Već stoga se mora proširiti u južnoistočnom pravcu geografska oblast ovog indoevropskog naziva *ghelto*, *ghlto* sa očiglednom guturalnom palatalnom aspiratom. Ovu svakom poznatu činjenicu ističem stoga što Kluge s. v. *gold* sa letskim *zelts* neposredno poredi nepalatalno litvansko *geltas*, kome pripadaju naši oblici *žut* i *žuna*.

Međutim postoji i u samom Anadolu pored frig. *γλουρός*, koje ne mora biti niti grčkog porekla niti dokaz za kentumski karakter govora frigijanskih Indoevropljana (u frig. imamo kod Hes'hija za-beleženu glosu *ζελλια* koradikalnu sa slovenskim *zlaku*) isti onaj naziv zlata kao u germanskom, letskom i slovenskom. To je dosada nezapaženi hidronim *Geudos* qui et *Chrysorroas*, koji nam je sačuvalao Plinije (Nat. hist. V, 148). Ova se reka nalazi u Bitinskom primorju, dakle u oblasti naseljenoj srodnicima tračko-frigijanskih Indoevropljana. Ne može biti sumnje da oblik *geudos* potiče od starijeg *gheltos* sa sekundarnom sonorizacijom bezvučnog dentala prema zvučnom inicijalu, te se tako ovaj bitinski hidronim doslovno podudara sa litvanskim pridevom *geltas* i našim *žut* u pogledu inicijalskog guturala. Postojanje ovog hidronima u oblasti tračko-frigiskih Indoevropljana čini naoko manje verovatnom pretpostavku o tračkom *zelta* »zlato«, koje čitaču domišljati lingvisti na tračkom prstenu iz Ezerova.

Da je ta pretpostavka ipak prilično osnovana i pored frig. *γλουρός* i bitinskog *geudos* dokazuje etrurska tudica satemskog porekla *santerna*, uzeta po svoj prilici upravo iz ove oblasti na zapadnoanadolskom primorju. U toj oblasti stanuju Lidi, Misi, Frigi

i Bitinci. Koliko je tesna veza ovih krajeva sa etrurskom kulturom, najbolje svedoči ime etruskog božanstva Turms koje se nikako ne može odvojiti od Hesihijeve glose *Ἀδραμὼν ὁ Ἑρμῶν παρὰ Λυδοῖς καὶ Ἀδραμύτιον Ἑρμῶρος*. Etrurski Turms kao i grč. *Ἑρμῆς* ima svoju interpretatio romana koja glasi Mercurius*.

Ako su Etrurci na svom putu iz severno-istočnog Anadola, kako misli W. Brandenstein, samo neko vreme boravili u Lidiji i Misiji, onda je doista teško objasniti preuzimanje tog alofilskeg kulta u toj prolaznoj oblasti i prenošenje tog kulta sa anadolskog primorja čak u Etruriju. Verovatniji je stoga duži boravak Etruraca u tim krajevima gde su od satemskih Indoevropljana preuzeli tehnički termin *santerno*, kome je u osnovi elemenat *salta-* »zlatο«. Za prelaz konsonantske grupe *lt > nt* imamo primera ne samo mikso-glotske prirode nego i idioglotske, naročito u zapadnogrčkim dija- lektima.

Staroprusko *ausis* i litv. *ausas* *auksas* *auksnas* odvajaju se od pomenutih naziva zlata u tračkefrigijskom, sloven- skom i germanskom, jer pripadaju sasvim drugoj leksičkoj grupi, čija formula u Walde-Hoffmannovu Lat. et. Wörterbuch 86, pogrešno glasi *aves-*, jer inicijalski vokal ne pripada leksemskom minimu. Taj vokalski prefiks, čije apofonske baze glase *ā ō ē*, javlja se i inače u protoslovenskom (up. *jablan*, *jabuka* i *Perfiro-* genitovo *veaonē* tj. nejasit pored nesit).

Baltsko *ausis* *ausas* ne može biti neka stara pozajmica iz kojeg italjskog govora kako je to mislio Schrader, zbog usamljenosti tih reči između germanskih, protoslovenskih i letsko-litvanskih naziva zlata. Neosnovanost Schraderove kombinacije pokazuje i finska pozajmica od protoindoevropskog derivata *vos-qo-*, koja glasi *vas-ki* i obeležava bakar a ne zlato. U tom istom severnoistoč- nom pravcu vodi nas toharsko *vas* »zlato« i nepoznati izvor ma- đarske tuđice *vas* »gvožđe« i jermenskog *os-ki* »zlato«, koje zbog inicijala ne može biti idioglotskog porekla. Iz značenja finske tuđice *vas-ki* »bakar« saznajemo da je hronologija ove pozajmice starija od bronzanog doba, kada se javljaju nalazi zlata u Srednjoj Evropi. Dalje nam finska tuđica daje povoda da protoindoevropsko *vos-qo-*, obrazovano na isti način kao protoslovensko *zlaku* i frig. *ζίλκια* pomoću velarnog guturala, ne smemo smatrati plodom naših etimoloških kombinacija. Postojanje takvog protoindoevrop- skog derivata potvrđuju doklasične tuđice sa Balkanskog i Apenin- skog Poluostrva, koje bez sumnje potiču iz govora protoindoevrop- skih Pelasta: *ascia* »bradva, mistrija« i *βμανα* i *υάκκω* (od starijeg *μασκω* »motika«). Dolatinsko *ascia* ne može se vezati

* Za Brandensteinovu lokalizaciju najstarijih etrurskih naselja u Za- kavkaziju, koja je suprotna Kretschmerovoj u Sudetima, govorio bi ovaj naziv najstarijeg tumača, čiji je prvi pomen u mitanskom talami »interpre-« dokumentovanom već u XIV. v. st. e.

sa grč. *ἀξίον*, jer to ne dopuštaju slučajevi *axis texo* itd. a dolat. *viscum* nasuprot *ἰξύς* nalazi svoje objašnjenje u samim grčkim dijalektima. Gubitak inicijalskog *v* u dolat. *ascia* ima svoje paralele u tudicama *irpus* (od starijeg *ulqvos*) i Italos nasuprot *vitulus vitellus* (up. ilirske varijante *Ἀγδιαίον Ουαγδιαίον*, dok se vokalizam prema starijem *vos-qo-vos-qios* može staviti isključivo na račun doklasičnog originala).

Time je drugi baltski naziv zlata dovoljno povezan sa protoindoevropskim srodnicima i tako istrgnut iz svoje dosadanje usamljenosti. Utvrđena značenja »bakar, zlato, gvožđe« koja, kulturno-istoriskim redom, dozvoljavaju povezivanje klasičnih tudica *ascia βῆσσα βῆσσορ* sa tudicom *βῆσσανος* (v. P. Chantraine *La Formation des noms en grec ancien* 197): protoindoevr. *vos-qos* »svetao, blistav, crven« označuje ne samo metale nego i boju. Zbog semantičke evolucije u *βῆσσανον* *fascinum* (v. docnije *κόκκινος κόκκινος βουνός*) dovoljno je porediti nem. Zauber (od starijeg *dūp/bhro-* »crven«) sa poznatom ulogom crveni u primitivnom kultu i u magiji.

»Crveno srce« pripisuju dendrolozi onoj vrsti bukve koja se stručno zove *Fagus silvatica* odnosno nem. *Rotbuche*, dok se grab zove *Weissbuche* odnosno *Carpinus betulus*. U našem slučaju radi se isključivo o crvenoj bukvi, jer se i Hirt i Schrader-Nehring, pored osnovnih neslaganja u pogledu protoindoevropske domovine, ipak slažu u pogledu crvene bukve. Ona je za obojicu ovih glavnih predstavnika suprotnih shvatanja kao neki arbitar. Obojica su mišljenja, kao i ostali slovenski i neslovenski stručnjaci, da su za crvenu bukvu čuli naši slovenski pretci tek onda kad su došli sa severa do njene linije i do germanskih naselja.

Klasični jezici sačuvali su protoindoevropski oblik naziva crvene bukve i nienu aktivnu intonaciju oksitonskog tipa kao kod nomina *agentis*. Grč. *φῶνός φωνός* promenilo je sa razloga botaničke geografije doduše svoje značenje, ali je kao i lat. sačuvaao karakter živog roda i to one deklinacije koja je starija od pojave ženskog roda, odnosno tipa imenica na -a, koji je po svoj prilici istovetan sa kolektivom srednjeg roda. U germanskim dijalektima međutim nastala je promena u pravcu formalne feminizacije. Dok je Kluge ranije mislio da slov. *buky* »slovo« *bukuvi* »pismo« potiče od iskonstruisanog gotskog *boka* »slova«, danas se polazi od germanskog *bokon*. Pri takvim kombinacijama razume se da je rusko *buku* i belorusko *buk* »bukva« stiglo u litvanski kao pozajmica *bukas* »zova«. I Vondrák (Vergleich. slav. Grammatik 658) muči se nagađanjima i rekonstrukcijama da bi objasnio kako su stari Sloveni od svojih gotskih suseda bili najpre opismenjani pomoću bukovih, šta-pića, pa tako usput saznali za bukvu. Vondrák se pri tome, da bi objasnio pojavu osnove na -u, poziva i na druge slovenske pozaj-

mice iz istog izvora kao lokva i smokva, iako na strani 124 pošteno priznaje da gotsko boka sa značenjem bukva nije dokumentovano. Ipak, pored svega toga na strani 134 smatra da su buku buky bukuve pozajmice starog datuma.

Pri tim nagađanjima oblik buk buku ostaje sasvim po strani iako je njegova rasprostranjenost dovoljno obezbeđena litvanskim bukas preuzetim iz slovenskog. Kod operacija pomoću gotskog boka koje ne znači bukva nego samo slovo, moraju stručnjaci početi od nedokumentovanog značenja i od nedokumentovane nazalne osnove tipa blinda, budući da im ne prija dokumentovana osnova ženskog roda. Ne vredi stoga Vondrákovo pozivanje na lokva koja po njemu mora isto tako biti tudica germanskog porekla sa pretpostavljenom osnovom na -u. Ona je već utvrđena kao protoindoevropska osnova tog tipa i stoga pripada protoslovenskoj idiglotiji (up. lat. lacus lacunar, a za *λάκκος* v. P. Chantraine La Formation des noms en grec ancien 124). Gotsko smakka nasuprot slov. smoku, smoky nije još dovoljno objašnjeno, mada je kod ovih izraza jasna leksička area maggiore u slov. dialektima. I za objašnjenje slov. cirkva u pogledu obrazovanja osnove treba potsetiti na bliske termine žrtva molitva, pa se i tu može izaći na kraj bez pretpostavljenog gotskog posrednika i to tim pre što se mora držati u vidu činjenica da se rimski limes prema istraživanjima C. Patscha i M. Rostovceva držao sve do u VI v. i dopirao gotovo do Krima. Stoga je sa istoriskog gledišta potpuno opravdan stav akademika P. Skoka koji u pogledu preuzimanja hrišćanske terminologije uzima u obzir i latinski izvor odnosno latinskog posrednika.

Da pogledamo još jedanput Vondrákove primere za pojavu sekundarnih osnova na -y u slov., nastalih uticajem nedokumentovanih gotskih nazalnih osnova, odnosno osnova na -o. Osim bukve to su lokva, smokva, crkva (v. str. 659). Svi ovi primeri pokazuju bezvučni gutural ispred tematskog vokala odnosno ispred novo nastalog -y. Istovetnu fonetsku pojavu gutural+sekundarno -u imamo u lat. torqueo nasuprot starijem torqueo, urgueo nasuprot urgeo, squilla pored scilla iz grč. *σκίλλα*, Pasqualis prema paschalis, tesqua prema tesca, conquo — seco, instinguo — instigo. Ono u u torqueo naziva Fr. Müller (Allitalisches Wörterbuch 488) »lautsymbolisch«, dok je za F. Sommera taj isti elemenat dokaz »prezentskog proširenja«. Kad smo već kod torqueo treba pomenuti njegov koradikalni staroindiski glagol iste klase tarkayati »smišlja«, koji etimolozi obično dovedu u vezu sa protoslov. tulku »interpretatio« kao da je ono ru staroindiskom sekundarno a ne primarno. Ovom prilikom ističemo osaćko turumiaid »torquestur« samo u pogledu fonetske evolucije jer nas ona potseća na mitansko talami »nterpres« (tulmač) i slov. tulku. Dodajemo još neka proširenja tipa bukva nasu-

prot buk: broskva — brassica, breskva, praskva — persica, brokva — broccus, rotkva, r(o)dakva, ali i metva — menta, pa i idioglotska dubleta nozdrva pored starijeg nozdra (nem. Nüster). Pada u oči da se najviše radi o fitonimima sa guturalom ispred termiatskog vokala. Slobodno je stoga uzeti u obzir mogućnost da se radi o nekom specifičnom fonetском procesu, koji nije ograničen samo na slovenski i latinski.

Kod ovih pojava možda ne treba poći samo od fitonima, među kojima su neki primarne osnove na -u, kao napr. *δρῦς*, *πίπυς* *ελία* *ἕως* vitus, pinus, quercus (querquetum), pa i sam fagus. Iz derivata fagutus fagutalis saznajemo naime sasvim pouzdano da je ovaj važni fitonim koji Hirt i Schrader-Nehring smatraju presudnim za postavljeno pitanje u arhajskoj latinštini pored nasleđenog bhagos morao glasiti i fagus sa karakterističnom osnovom na -u (up. *δóμος* domus). Istom tipu fitonima pripada i dogrčko *δῆσῃ* »ornus-fagus silvatica«. Druga semantička nijansa ovog fitonima čudna je sa gledišta botaničke geografije, jer je u Grčkoj bhagos od bukve postalo hrast, samo stoga što u Grčkoj nema bukava. Za dogrčko poreklo fitonima *δῆσῃ* govorio bi osim botanike i pored *οἰαίνῃ* ~ *ελία* i završetak -va svojstven dogrčkim toponimima. Stoga je verovatna veza sa dogrčkim fitonimom koji nam pruža Hesihijeva glosa *δασυρα* »quercus infelix«. Proširenje sa *q* treba tumačiti u vezi sa bliskim makedonskim fitonimom *ἄσπρος* *ἀσπρίς*, a odnos *ξ* prema *ox* isti je kao u *ξίφος* *οξίφος* ili *Αἰέξανδρος* Iskender odnosno Sechser — sesker. Da je ovakvo shvatanje doista verovatno potvrđuje druga Hesihijeva glosa uzeta isto iz nekog makedonskog govora: *ἄσος* »silva«. Za ovakvu semantičku evoluciju nije potrebno navoditi nikakve paralele. Mak. *ἄσος* možda je od *ἄσος* zbog *δασυρα* (up. *δάσος* arb. det od starijeg *dheubh-to-*).

Zbog latinskih primera fagutus fagutalis oni stručnjaci koji zastupaju germansko poreklo protoslov. fitonima bukva, kad već rade sa pretpostavkama najbolje bi uradili kad bi i za germanski slično latinskom primeru pretpostavili pored osnove na -a još jedan na -u, iako u samom slovenskom isto kao i u lat. imamo istovetnih primera za *δóμος*, gen. sing. domus i slov. domovi. Kako je A. Meillet dovoljno istakao i obrazložio arhaičan karakter germanštine, takva pretpostavka ne bi bila bez ikakve osnove, tim manje što raspolažemo sa navedenim lat. primerom. Ali i samo protoindoevropsko *bhūgós* pored *bhūgós* nosi jasno obeležje osobine apofonije. Slov. koradkalno buz u (b)zova i pored promena značenja dokazuje sasvim jasno da su Protoslovani u prvo vreme imali u svom rečniku ovaj fitonim, koji bez straha možemo smatrati protoindoevropskim a ne samo posedom kentumskih Indoevroplana, jer je dokumentovan i u kurdskom buz i u rečniku misijanskih Indoevroplana, pošto je moje tumačenje glose *μυρός* prihvaćeno.

Ako pristanemo prema rečenom da buku bukva smatramo pozajmicom iz bilo kojeg germanskog govora, onda moramo pristati i na zaključak koji se nameće postojanjem koradikalnog buz u, da su Protosloveni najpre imali fitonim *bhaugo / bhugo* tj. da su živeli najpre južno od linije bukve, dalje da su se odselili na sever gde nema bukava nego samo zova, pa su tako morali prirodno izgubiti ovaj važan idioglotski fitonim. Da bi istorija bila još lepša i komplikovanija dodaćemo da su se vratili natrag na jug, našli na Germane i na bukve i tako ponovo došli do ovog fitonima ali iz germanskih usta.

Jasno je da ova lepa priča zvuči preterano lepo, pa je se stoga moramo odreći. U oblasti Karpata i gornjeg Podunavlja južni susedi slovenski bila su tračka i ilirska plemena, koja su sačuvala ovaj važan fitonim u satemskom obliku isto onako kao i Misi a možda i Kurdi: *padus* *πῆδος πῆδος*. Stoga je pogrešno mišljenje koje daju Schrader-Nehring (Reallexicon I 171), da su samo kentumski Indoevropljani sačuvali u svojim rečnicima fitonim *bhāugo / bhūgo*. Protiv takvog shvatanja govore ne toliko slov. *buzu* »zova« i problematično kurdsko *buz* »brest«, koliko precizno zapadnoanadolsko i donje-podunavsko *μυσός* »*fagus silvatica*«. Poslednji oblik ovog fitonima pokazuje prelaz *b/m*, poznat ne samo iz tračkih govora nego i inače. Postojanje satemskog oblika ovog fitonima govori rečito protiv zamišljene linije crvena bukve, sa čije su zapadne strane morali da stignu kentumski Indoevropljani, a severnoistočno od nje satemski Indoevropljani pa tako i Sloveni.

Ali nisu Misi jedini Indoevropljani koji sačuvaše satemski oblik ovog fitonima u njegovu prvobitnom značenju. Kako je priroda palatalnih guturala ništa manje komplikovana od prirode labiovelarnih guturala, mi u rečniku doklasičnih Indoevropljana, koje zovemo Pelastima a ne Pelazgima, i koji obrazuju treću, centralnu indoevropsku grupu, sa sva tri sačuvana reda guturala u aloglotskim refleksima klasičnih rečnika nalazimo mesto palatalnih guturala ne samo sibilante nego i spirante i dentale. Razume se, smenjuju se u vezi s tim zvučni i bezzvučni konsonanti, jer reprodukcija aloglotskih fonema nije prosta stvar zbog različenosti fonoloških sistema. Tako mi mesto inicijala *b* možemo računati ne samo sa *m* nego i sa *p* u klasičnoj reprodukciji takvih tudica, a mesto *s/z* i sa *d/t/h*.

O klasičnim refleksima nekentumskog *bhāugo / bhūgo* bilo je govora u raspravi Grci i Pelasti (str. 43). Stoga ćemo ovde dati samo neke dopune. B. Hrozný (Die älteste Geschichte Vorderasiens 129) misli da su početkom XII v. u egejskoj seobi, koju su izazvali pokreti ilirskih plemena sa Balkana prema Anadoluu, učestvovali i Misi. To bi značilo potvrdu one antičke tradicije koja antičke Mise smatra doseljenicima iz srednjeg Podunavlja. Ali postojala je i suprotna tradicija po kojoj su se anadolski Misi doselili na Balkan. Nije isključeno da obe tradicije imaju nešto istine i da su napisane

u raznim epohama. Herodot (VII 20) priča da su Misi najbliži srodnici Lida, zajedno sa Teukrima provalili na Balkan i doprli do Tesalije i Epira još pre trojanskog rata. Ova Herodotova versija računa sa istim vremenom u koje pada i egejska seoba. Za naše pitanje važno je znati da li satemski oblik naziva crvene bukve dolazi u Podunavlje sa Anadolom ili su ga podunavski Indoevropljani po imenu Misa doneli u zapadni Anadol. Pesnik Ilijade zna za anadolske i podunavske Mise, a izgleda da ih je bilo i u oblasti potonje Mikedonije.

Rečeno je već napred da iz oblasti Misa, Lida i Friga dolaze Etrurci na zapad verovatno početkom VIII v. Zbog te veze između Misa i Etruraca treba uzeti u obzir mogućnost etrurskih tragova i po antičkom Balkanu. Već je rečeno da u etrurskom ima pouzdanih ostataka iz rečnika satemskih Indoevropljana. Ali u Lidiji, koja se u izvesnom smislu smatra užom postojbinom anadolskih Etruraca ili Tirsena, imamo isti način obrazovanja preterita kao i u slovenskim jezicima, pomoću verbalnog adjektiva na -lo. Ova podudarnost teško da je slučajna, tim manje što ukazuje na nominalnu kategoriju, gde su adjektivi i imenice takvog tipa sasvim obična stvar. Hesihijev Rečnik beleži nam samo jedan jedini, ali vrlo karakterističan primer takvog preterita, koji su preuzeli Grci od zatečenih indoevropskih starijaca, verovatno na samom Balkanu. Hesihijeva glosa glasi *δευ(υ)όλαι „γεγαμηκότες“*. Ovu glosu treba navesti i stoga što P. Chantraine (La Formation des noms en grec ancien 238) iz ove krupne činjenice ne izvlači potrebnu pouku, a kamo li da je objasni kako treba. Leksemski minimum ovog preterita dokumentovan je u etrurskom, čije balkanske srodnike zovu stručnjaci Pelazgima, a mi mislimo zajedno sa sholijastom uz Iliadu XVI 231 da ih treba zvati Pelastima. Lectio difficilior, koju daje Homerov sholijast potvrđuju i doklasična imena zabeležena za južnu Italiju i Epir, Atiku i Tesaliju, Trakiju i Siriju. Za oblik *Πελαγοί* nema nažalost nijedne jedine takve potvrde. Ovaj oblik imena zahvaljuje za svoj život samo literarnoj tradiciji. Mogao je nastati po svoj prilici ukrštanjem sufikslnih elemenata u imenima etničkih srodnika *Πελαγώνες*: *Πελάσται* tj. *σγ* potiče od kombinacije *γ* i *στ* (Suffixvermengung). Pored *δευ(υ)όλαι* v. tračko *βριζών Βριζησός* i slov. brilec brivec.

Imajući na umu prilično pouzdanu činjenicu da se na doklasičnom Balkanu nalaze najbliži srodnici Lida i Misa a preko njih i Etruraca (ovo srodstvo je pre lateralno nego direktno), mi možemo fiteim buk bukva pokušati da objasnimo idući tim putem, iako nam se iz govora Lida i Misa sačuvalo vrlo malo podataka. Taj put je opravdan i sa tog razloga što se balkansko-podunavska bukva (*Fagus silvatica*) mimo sve svoje srodnike po učenju dendrologa odlikuje crvenim srcem (stoga nem. naziv Rotbuche). Ovaj put još ne znači da mi ovaj važan protoslovenski fiteim smatramo alogotskom pojavom. Pre nego krenemo tim novim putem, da dopunimo

raniya izlaganja o promeni nominalne osnove, koja je u našem slu-
 čaju trostruka, imamo najpre osnovu na -o kao u *φηγός* fagus,
 zatim osnovu na -u fagu-tus, fagu-talis i najzad odatle
 izvedenu histerogenu osnovu na -a dok je u germ. osnova na -o za-
 menjena osnovom na -a. Dato je nekoliko primera za takve promene
 kod fitonima. To su osim fagus još pinus, -us, -i, i quer-
 cus, -us, -i. Treba istaći uža podudaranja koja pokazuju slov.
 vitu, vitva vĕtvъ sa lat. vitus i *ιία ολοή* (od starijeg
 voitua) (up. ranije pomenuto *όξή*), nasuprot nem. Weide.
 I kod ovih se obrazovanja radi o istim promenama kao buk, buky
 i bukva (v. Trautmannov Rečnik 347). Ima još jedna značajna,
 ranije napomenuta, podudarnost. Ali ta se po mišljenju stručnjaka
 ne odnosi na protoindoevropski nego na mediteranski fitonim. To
 je slov. tyky »tikva«, lat. cucumis i grč. *κικυον* kukūča (up.
 mak. *άλυσ*, *άικυς*, *αικυός*, *άικυον*). Grčki su primeri naročito
 poučni, jer pokazuju obratan prelaz iz nominalnih osnova na -u u
 one na -o i na -a. Znači da su promene nominalnih osnova očinsno
 heteroklizije obična stvar kod fitonima, čak i onda kad se radi o
 tudicama kao što se misli za tyky. Ova tobožnja tudica medite-
 ranskog porekla ne vodi baš ništa računa o liniji bukve, jer veže
 satemske Protoslovene sa kentumskim Greima i Latinima. Pa ipak
 Schrader-Nehring (Reallexicon I 652) mišljenja su da su Sloveni već
 u svojoj protoslov. domovini znali i za tyky i za dynja. Ne za-
 boravimo da i ovi stručnjaci slično kao Rostafinski, Šahnatov. Roz-
 wadovsky sa malim razlikama teraju Slovene na sever što dalje od
 linije crvene bukve, koja se, kako kažu dendrolozi, ipak polako po-
 miče prema severu. Ovo pomeranje bukvine linije, uvek se radi o
 Fagus silvatica, u vezi je sa pomeranjem klimatskog optimuma pre-
 ma severu, koji traje već od poslednjeg ledenog doba.

O mađarskim tudicama būkk i tők nije potrebno da se na
 ovom mestu govori. Ali je potrebno navesti dački termin za Cucur-
 bitaceae koji kod Dioskurida glasi *τοιτάστωα*. To je potrebno stoga
 što način obrazovanja pokazuje uticaj grčko-latinskih fitonima obra-
 zovanih pomoću aloglotskog sufiksa -astro, koji se najpre javlja
 kod Teofrastova fitonima *κίλαστρος* pa sve do mnogobrojnih latin-
 skih obrazovanja istoga tipa (apiastrum, oleaster itd.).
 Osnovni elemenat *τοι-* u dačkom *τοιτάστωα* potseća mnogo na pro-
 tosllov. tyky, koje je spojio sa grčkim *άικυς* samo pod uslovom
 ako je ovo posledica disimilacije od starijeg *τάικυς* (up. *ειπov* od veu-
 quom i *τινος* od u-pkuos). Tako bi se dobio mediteranski
 arhetip ove tudice koji bi glasio kyky, sa dobnjom disimilacijom
 guturalnog reda. Pojava ovakve mediteranske tudice u protosloven-
 skoj domovini i u klasičnim jezicima, koji sačuvali fitonim
bhāuḡos mogla bi se protumačiti u korist južnije lokalizacije
 protoslovenskih naselja. Drugim rečima rečeno argumentat bukve
 morao bi pasti. Drukčija bi bila stvar ako tyky vežemo bliže sa

dačkim *rovíáσta* pa je pridružimo leksičkoj grupi koju čine *t u k a*, pretio i lat. *tumeo* itd. U tom bi se slučaju *ty ky* dalo izvoditi od starijeg *tutu* te bi to bio isti tip obrazovanja kao *vitva*, *větvě*. Na taj način bi Sloveni mogli doista da ostanu severno od linije bukve, jer bi nestalo te veze sa Mediteranom. Ali kad ne bi bilo drugih fitonima napr. mak *μήλων*, koji se naročito gaji na Ba kanu. Reč je poznata prema tome u grč. germ. i slov. I ovde kentumski Grci idu potpuno zajedno sa satemskim Slovenima, jer taj fitonim i kod jednih i kod drugih pokazuje istu osnovu sa dugim vokalom. Promena *a/e* u germanskim dijalektima ne može se objasniti indoevropskim sredstvima, pa je vrlo verovatno da se radi o tuđici ilirskog porekla. Ilirski Indoevropljani dolaze najviše u obzir kao posrednici između Mediterana s jedne strane i Grka, Germana i Slovena s druge strane.

Ilire isto kao i Lide i Mise ubrajamo u Pelaste. Kako je kod divljeg maka, isto kao kod crvene bukve, crvena boja onomasiološka jezgra, treba ovde u prvom redu da se pomena lidijanski termin za crvenu boju i fitonim koji glasi *βάκκαρις βάκχιν* (v. Walde-Hoffmannov Rečnik II 91). Luksuzna obuća za izvesne dame zvala se ne samo *κοκκίδες* nego i *βαυκίδες*, i takvu vezu potvrđuje interpretatio graeca *Πύρρα* za dogrčko *βαυκί*. Tako se interpretacija slaže sa stručnim botaničkim terminom za lidijanski *βάκκαρις* koji glasi *Gnaphalium sanguineum*. Veza sa starobalkanskim *ma qo* može se uspostaviti kao i u slučaju *μυτός* — »*Fagus silvatica*« pomoću doklasične promene *b/m*, koja se obično smatra specifičnom crtom tračke fonetike, dok je to u stvari obična pojava u svakoj miksglotiji (up. klobuk prema *calamaucus* i v. M. Grammont *Traité de Phonétique* 301).

Aloglotskoj leksičkoj grupi *βάκκαρις βαυκίς βαυκίδες* pripadaju i ovi derivati od osnovnog *βαυκός* »krasan« *βαυκίζομαι* »deicior lascivio«, *βαυκισμός* »*Ἰωνική ὀργήσις καὶ εἶδος ῥόδης πρὸς ὀργήσιν πεποιημένον*«. Značenje koje pokazuje tuđica *βαυκός* mora se smatrati sekundarnim: krasan prema starijem crven. Ova poznata semantička evolucija ne javlja se samo u našem »krasan« nego i u romanskom *fino*, koje je pre moglo postati od itacijskog *foinós* »crven« nego od nekog postverbalnog prideva *finus* »savršen« (∞ *finire*). Neizvesna je pripadnost ovoj grupi fitonima *βάκινθος* *βάυνθος* *vaccinium*, ali je vrlo verovatna veza sa imenom poznatog balkansko-anadolskog božanstva *Bákxos* i to tim pre što u ajolskom dijalektu imamo očekivani monoftong u obliku *Bókxos*. Tako će i starobalkanski derivat *bucur* »krasan«, dokumentovan u rumunskom i u arbanskom, pripadati rečniku doklasičnih Pelasta. Analogno istovetnoj promeni labijalnog inicijala u pomenutom *μυτός* i *μάκων* dopušteno je tumačiti i ime komične figure koja je sa Peloponesa preko Kampanije stigla u Rim kao glavna persona osca. To je *Maccus* iz Atelane odnosno dorski *Máxxos* »crvenko« sa ekspre-

sivnom geminatom. U grč. imamo i glagolski derivat *μακκοῦν* »budaliti, ludrati se«. Šarenilo ovih semantičkih varijanata objašnjava nam Herondin kriptonim *κόκκινος* »krasni« kao »pudendum virile«. U takvom obliku učestvuje *Βακχος* u faloforskim procesijama, svojstvenim njegovu kultu.

Odatle i dogrčko poreklo evropske drame, o čemu će biti više govora na drugom mestu.

Vreme je da se nađe idioglotski etimon leksičke grupe *βανός*, *Βάκχος* *Βύκχος*, *μάκκων* *μάκκος*. Kako je grčki relativno najvernije sačuvao prvobitnu fonetsku sliku, treba poći od grčkih koradikala (v. Waide-Pokorny Vergleich. Wörterbuch d. idg. Sprachen II 123). Evo tih grčkih koradikala leksičke grupe *bhau* - »blistati«: *φάε* »zablistati« *φαίδων* »blistav« *φασαίμβροτος* (*φασαίμβροτος* kod Pindara) »koji blista ljudima« ajol. *φάνος* inače *φάος* *φῶς* »svetlost« i pridevi od ove sigmatske osnove lezb. *φάενρος* jon. *φαινός*, *φανός* »blistav« i glagoli *φαινω* »blistam«, *πιφάσσω* »n lucem profero«. Zatim staroind. *vi-bhava* h, *vi-bhavan* »blistav« pokazuje isti prefiks kao pridevi za boje *vi-aghra* h i *vi-citra* h i dr. a verovatno i u tračkom imenu *Βιδυνοί* *Θρά* *ες* nasuprot *Θυνοί* i ihtionimu *θύνρος* »crvenka«. Ništa nisu manje interesantni germanski koradikali, jer pokazuju isto guturalno proširenje koje je konstatovano u doklasičnom *βανός* *μάκκος* itd. To su u prvom redu staro-visokonemački *buhhan* »znak«, starofrig. *baken* »svetlosni signal« i dr. od osnovnog germanskog oblika *bauk*-na. Takav germanski oblik je sad bolje obezbeđen nego kod Walde-Pokornya. Jer imamo ne samo lidjansko *βανός* i staro-balkansko *bucur*, nego i protoslovenski fitonim *buku*, koji dokumentuje nedvosmisleno leksički arhetip *bhauqo*- »blistav«. Prema tome imamo apofonske varijante *bhau*- (*vi-bhava* h) *bheu*- (*φῶς* *βανός*) i *bhu*- (*φύκος*). Pre nego objasnimo poslednji koradikal treba pomenuti da proširenje sa bezvučnim guturalom ne nalazimo samo u protoslovenskom fitonimu *buku* i doklasičnom *βανός* *μάκκος* sa neizvesnom monoftongizacijom, nego i u protoslovenskom pridevu za boje *zlake* (od starijeg *ghol-qo*) s jejne strane i u frigijskom *ζέλκια* *λάχανα* s druge strane u Anadolu nedaleko od *βανός* kao i u ranije tretiranom *vos-qo* (~ *βίασσα*, *βίασανον* *ascia*, *fascinum*). Time je način obrazovanja dovoljno rasvetljen.

Isto proširenje kod iste leksičke grupe nalazimo u grčkom fitonimu sa sigmatskom osnovom *φύκος* »Rocella tinctoria« odnosno Lichen roccella. Od ove se biljke pravi crvena boja pa i odatle značenje rumenilo (»ruž«). Iako se ova reč nalazi već u homerskom rečniku pa čak i njeni derivati kao *φυκίδεις* »alga oppletus«, ipak se u svim etimološkim priručnicima čita da je ova reč semitskog porekla te se upućuje na jevr. puk »šminka«. Od ostalih grčkih derivata spominjemo ihtionime *φυκίς* i *φύκης* a lat. tuđca *fucus*

još se više razgranala nego njen grčki original. Protiv pozajmice iz semitskog govora ne samo semantičke nijanse i semantička evolucija, koja je i konkretnija i preciznija u grč. fitonimu no u jevrejskom nomeni i glagolu nego i drukčiji postupak u fonetskom pogledu. Dok naime semitske pozajmice u grč. čuvaju nepromenjen bezvučni labijalni inicijal kao u *πεσσός περιστερά πέλεκυς παλλαρίς* i drugi manje više problematički slučajevi, dotle se jedino u ovom primeru javlja labijalna aspirata kao zamena prostog bezvučnog labijala u tobožnjem originalu. Oni koji zastupaju gledište da je *φῦκος* semitskog porekla treba da objasne to singularno odstupanje u ovom slučaju. Inače je poznato da u semitskim dijalektima ima čudnih reči koje potsećaju na grčki, pa se u takvim slučajevima obično misli na azijsko ili anadolsko poreklo. Stoga nije isključeno da je jevr. *puk* zbog svoje histerogene semantičke nijanse pozajmica iz nekog doklasičnog indoevropskog idioma u Anadolu. Semiti se kreću iz Kakavkazja prema jugu, a Jevreji se u Kanaanu (imena istog tipa na antičkom Balkanu!) susreću sa indoevropskim Pelastima (up. lat. *deae Palaestinae* u Epiru). U mojoj raspravi Grci i Pelasti pokušao sam da klasične pozajmice iz govora indoevropskih Pelasta *ειρός* *seria* i *κάρνα* *canna* obasnam bez obzira na semitske tobožnje srodnike. Ostaje prema tome da je *φῦκος* *φυκίς* *φύκης*, *φυκίεις* proširenje istog tipa kao slov. *buku*, lid. *βανυός* i starobalk. *bucur*, a po svoj prilici i germ. *baukna* i da im je leksemski minimum pouzdan dokumentovan izrazima *φῶος* *παφύπκω* kao i staroindiskim koradikalima. Interesantno je svakako pomenuti da ova leksička grupa pokazuje apofonske baze kao i kentumski fitonim za *Fagus silvatica*, koji smo konstatovali kod anadolskih i balkanskih Misa. Možda ova potpuna podudarnost nije slučajna. Ali nam semantička jezgra fitonima *bhāuḡo*/*bheuḡo*/*bhūḡo* nije poznata, jer je Klugeovo povezivanje sa grč. *φαγεῖν* neodrživo. Suprotno tome protoslov. *buku* i njegovi indoevropski srodnici pokazuju potpuno jasnu i utvrđenu semantičku jezgru. Ipak se je teško upuštati u dalje kombinacije preko indoevropske oblasti iako su primamljivi sazvučni izrazi kao tursko *bakyr* »bakar kao crveni metal« (odatle naše *bakrač*) i arapsko *bakkam* »Farbholz zum Rotfärben«. Zbog lat. tudica očigledno mediteranskog porekla, a to može značiti i iz dijalekata doklasičnih Indoevrop-
ljana, naročito je privlačna veza sa turskim *bakyr*. Evo tih lat. tudica: *bacar* »vas vinarium simile bacrioni«, *bacarium* »vas vinarium«. Kod tumačenja ovih tudica treba imati pred očima arheološku činjenicu da je keramika vrlo često išla za torentikom, pa je stoga veza između *bacrio* sa *bakyr* i *bakrač* ne samo formalno, nego i materijalno prilično verovatna. Za tursko *bakyr* morali bismo pretpostaviti da je pozajmica iz takvog indoevropskog dijalekta u kome se kao u ilirskim govorima vrši monoftongizacija diftonga odnosno u kom je iščezao sonant posle dugog vokala.

Da ponovimo cno što je najvažnije o postanku ovog prvobitnog prideva za oznaku boje: protoslov. būku »svetao, crven« pretpostavlja stariji oblik bhəu/qo-, koje smo identifikovali i zbog istovetnog načina obrazovanja i zbog istovetnog značenja sa lidijanskim pridevom βυζός »crven, crasan, fin« i sa njegovim mnogobrojnim derivatima, koji su se sačuvali kao pozajmice u grčkom jeziku. Naveli smo nekoliko primera za postanak prideva takve vrste, koji jasno pokazuju da je būku isto kao i bucur, βαυζός itd. u stvari derivat iz one leksičke grupe koju obeležava grč. *qáoσ* (od starijeg bhəu/es). Ti su primeri vrlo starog datuma, budući da pripadaju govorima indoevropskih Pelasta na doklasičnom Sredozemlju, iz kojih su ušli kao pozajmice u klasične rečenike. To pokazuje dogrč. *βύσση βύσανον* itd., čiji je fonetski arhetip glasio v o s-q o-. Promena o/a, koja je dokumentovana ovom klasičnom tudicom pokazuje nedvosmisleno da se u govorima indoevropskih Pelasta, kojima pripadaju tračka i ilirska plemena, mora računati i sa ovim važnim obeležjem njihove fonetike iako je grafička reprodukcija te promene kolebljiva, kako to pokazuju trački primeri *Πόρις / Πάρις* (o imenima Asso- paris i Voltu- paris v. H. Krahe *Lexicon altillyrischer Personennamen* 153). Na taj način dobivamo novu važnu diskriminantu za određivanje ostataka iz govora doklasičnih Indoevropljana sačuvanih u klasičnim jezicima. Sa glavna dva obeležja ove doklasične fonetike, prelaz o u a i razlikovanje triju vrsta guturala, možemo sa priličnom pouzdanošću ispitivati klasičnu mikso-glotiju i njenu zamršenu fonetiku. Pored protoindoevropskih izraza za oznaku boje, građenih pomoću sufiksalnog elementa -q o- kao što su bhəu-q o-, ghəl-q o- / g/hel-q o- (zlaku- *Ζέλκυα*) i v o s-q o-, imamo, kako smo videli u keltskom i germanskom taj isti sufiksadni elemenat proširen nazalnim elementom -no (laygnan-baukna). Isto takvo proširenje naslućujemo u makedonskom društveno-ekonomskom terminu *πέλιγνας*, a možda i u etnikonu Paeligni »ex illyrico orti« nasuprot prostom Paelicus (v. E. Norden, *Alt-Germanien* 263). Keltski primer isto kao i venetsko ime Enignus i grčke dublete *Ἀριάδνη*, *Ἀριάγνη* i *Ἀριάωνη* opominju nas dovoljno energično da sva imena sa završetkom -gn o- ne smemo trpatu u jednu jedinu grupu kao što to čini Norden i to tim manje što se u grupi -gn o- može raditi ne samo o nulskoj bazi leksemskog minimuma *gen-* (≈ genus) nego i o minimumu *qen-* (≈ *καίνος*, *κάσιν* recens). Stoga se ne može nikako prihvatiti Nordenovo gledište da su složenice tipa *νεογνός* privignus svojstvene grčkom, latinskom i keltskom jeziku.

Inače je pojava sufiksalnog elementa -q o- u nominalnoj kategoriji dovoljno poznata, iako nisu dovoljno ispitani primeri koji nas u ovaj mah najviše interesuju. Nasuprot grč. *παλκός* (od starijeg pl-q o-s) stoji protoslov. proširenje sa bezvučnim sibilantom pilhu (od starijeg pl-q-s o-), koje je iz govora alpskih Slovena ušlo u sta-

revisioekonemački kao pozajmica (v. Klugeov Rečnik s. Bilch). P. Chantraine (Formation 384) navodi neke primere obrazovanja iz nominalne kategorije među kojima $\theta\acute{\eta}\chi\eta$ (∞ $\tau\acute{\iota}\theta\eta\mu\iota$), $\varphi\alpha\iota\kappa\acute{o}\varsigma$ (∞ $\varphi\alpha\iota\delta\acute{o}\varsigma$) $\mu\acute{\omega}\kappa\acute{o}\varsigma$ (∞ $\mu\omega\kappa\acute{\iota}\varsigma$). Naši su primeri sasvim prozirni kao znak prema znati, brak prema brati, reka prema roj, lice prema lik ∞ lat. lino a od prideva pored zlak i buk-va koje je imenica pridevskog porekla, mrk pored mrak (Walde-Pokorny II 274). Ovdje treba istaći morfološku proporciju lik: st. ir. laygnan = buk: germ. baukna koja ubedljivo potvrđuje idiglotsko poreklo slov. fitonima. Poznato je da se isti ovaj bezvučni gutural velarne artikulacije kao morfemski elemenat ne javlja samo u indoevropskom preteritu, a docnije i u grč. perfektu, nego i u prezentu $\mu\acute{\iota}\lambda\kappa\omega$, $\delta\acute{\lambda}\epsilon\kappa\omega$, $\delta\acute{\lambda}\acute{o}\mu\iota$, $\acute{\epsilon}\rho\acute{\upsilon}\kappa\omega$ — $\acute{\epsilon}\rho\acute{\iota}\upsilon\varsigma$, zatim i u etrurskom preteritu. Zbog njegove velarne prirode neprihvatljivo je tumačenje P. Kretschmera (Die objektive Konjugation im Idg., S. B. Ak. Wien 225/2, 1947) o identifikovanju ovog morfemskog elementa -q sa pokaznom zamenicom -ke (palatalni gutural!). Mnogo je verovatnije zbog očiglednog velarnog guturala da se radi o istom morfemskom elementu koji se kao postpozitivna deiksa, a o takvoj se jedino može raditi u ovom slučaju, javlja u litv. imperativu buk »budi« ($\sim$ $\varphi\acute{\upsilon}\omega$) itd. Istovetnu postpozitivnu deiksu nalazimo ne samo u zamenicama nego i u priložima (tu, tuj, tude, tuna, tuka, tukaj), odakle je po svojoj prirodi i došlo u glagolsku kategoriju.

Isti velarni gutural kao u protoslov. buk i lid. $\beta\alpha\upsilon\kappa\acute{o}\varsigma$ nalazimo i u Hesihijevim glosama $\beta\acute{\omega}\kappa\alpha$ „ $\theta\acute{\upsilon}\nu\tau\omicron\nu\alpha$ “ (= crvenka, jer je u tunine sirovo meso crvene boje), i $\beta\omega\kappa\acute{o}\varsigma$ „ $\tau\upsilon\upsilon\varphi\epsilon\rho\acute{o}\varsigma$ $\chi\iota\omega\acute{o}\nu$ “ (v. rani e $\beta\alpha\upsilon\kappa\iota\delta\epsilon\varsigma$ - $\kappa\omicron\kappa\kappa\iota\delta\epsilon\varsigma$). Monoftongizacija kod ovih glosa nasuprot diftonškom $\beta\alpha\upsilon\kappa\acute{o}\varsigma$ ima svoju paralelu u dubletama $\kappa\alpha\sigma\alpha\acute{\upsilon}\nu\alpha$ $\kappa\alpha\sigma\omega\acute{\iota}\varsigma$. Drukčiji je tip monoftongizacije u imenu $\beta\acute{\alpha}\chi\kappa\omicron\varsigma$ $\beta\acute{\upsilon}\chi\kappa\omicron\varsigma$ i u apelativu $\beta\acute{\alpha}\chi\kappa\omicron\varsigma$ (∞ buktinja) = $\varphi\alpha\upsilon\acute{o}\varsigma$ (od starijeg $\varphi\alpha\iota\sigma\omicron\varsigma$). Ova poslednja Hesihijeva glosa još jednom potvrđuje da je dogrčko $\beta\alpha\upsilon\kappa\acute{o}\varsigma$ »blistav, crven« dobro dokumentovano i u vulgarnom rečniku a ne samo kao kultski i tehnički termin. Geografska i hronološka raznolikost pojedinih članova ove aloglotske leksičke grupe objašnjava u dovoljnoj meri njenu bogatu semantičku evoluciju.

Za slučajeve kao $\mu\omega\kappa\acute{o}\varsigma$ i $\mu\acute{\omega}\kappa\omicron\varsigma$ s pravom ističe P. Chantraine neizvesno poreklo odnosno nepoznatu leksičku pripadnost. Akcenatska razlika između $\mu\omega\kappa\acute{\iota}\varsigma$ i $\mu\acute{\omega}\kappa\omicron\varsigma$ potpuno se podudara sa sinonimnim izrazom $\mu\omega\rho\acute{o}\varsigma$ i $\mu\acute{\omega}\rho\omicron\varsigma$. Zbog značenja tih reči vrlo je verovatna veza sa $\kappa\acute{\omega}\mu\omicron\varsigma$ $\delta\omicron\rho\chi\eta\sigma\iota\varsigma$ $\alpha\sigma\epsilon\lambda\gamma\eta\varsigma$ $\acute{\alpha}\sigma\mu\alpha$ $\mu\omicron\rho\omicron\nu\iota\kappa\acute{o}\nu$ (Hes.). Imajući u vidu ranije pretrcene tuđce $\mu\alpha\chi\kappa\omicron\alpha\acute{\nu}$ $\mu\acute{\alpha}\kappa\omicron\varsigma$ i $\mu\alpha\chi\kappa\acute{o}$ »mulier stupida«, koje smo pridružili aloglotskoj leksičkoj grupi $\beta\alpha\upsilon\kappa\acute{o}\varsigma$ $\beta\acute{\alpha}\chi\kappa\omicron\varsigma$ $\beta\acute{\upsilon}\chi\kappa\omicron\varsigma$, varijante $\mu\acute{\omega}\kappa\omicron\varsigma$ i $\kappa\acute{\omega}\mu\omicron\varsigma$ možemo objasniti na isti način kao $\beta\acute{\alpha}\chi\eta\lambda\omicron\varsigma$ i $\acute{\alpha}\beta\eta\lambda\omicron\varsigma$, nem. Kabeljau i hol. bakeljau odnosno kao naše magazin i gamazin, mogila i gomila (up. $\sigma\omicron\mu\omicron\upsilon$ $\leq$ beaucoup, M. Gram-

mont *Traité de phonétique* 348). Stoga se dublete *μωκός* i *μῶκος* kao i njihove varijante *μάκκος*, *μακκοῖν* mogu na osnovu degrečke fonetike kao tudice aloglotskog porekla identifikovati sa *βανκός* *Βίαχος* *Βύαχος* tj. *μῶκος* i *μωκός* predstavljaju stariji oblik sa diftongom *μανκός*, koji pokazuje prelaz b/m. Ovakva monoftongizacija aloglotskog diftonga javlja se, kako smo već videli, u tudicama *κασωρίς* *κασορέϊον*, *κασορέϊω* nasuprot diftonškom obliku *κα αύρα*. Ugred dodajemo da tradicionalno shvatanje o semitskom poreklu ove aloglotske leksičke grupe koje ponavlja P. Chantraine (*Formation* 352) ne može se više smatrati pouzdanim danas kad na klasičnom zemljištu imamo dovoljan broj tudica iz govora nekontinentalnih Indoevropljana. To naročito važi za derivate *κασαύρα* *κασωρίς* budući da upravo u tim govorima nalazimo proširenje sa sufiksanim elementom -a u o, koga nema u tobožnjem semitskom originalu. Tako je tudica *κασαύρα* u pogledu oba elementa, radikalnog (*κασαῦς*) i sufiksalnog, po svoj prilici uzeta iz govora zatečenih Indoevropljana koje zovemo Pelastima. Isti sufiksalni elemenat nalazimo u sponimima *λάστη* *λάσταυρος*. Ali druga paralela za dublete *κασαύρα* *κασωρίς* ukazuje rečito na degrečko poreklo, jer pripada kulturnom rečniku *Ἀπέλαυρος* *Πελώρια* (up. tračko božanstvo *Πελίστωρος*).

Ova etimološka digresija može se pravdati time što je protoindoevr. *b h a u k o s* »blistav« moralo biti prikazano u punoj svojoj leksičkoj razgranatosti. Na taj se način izneseno tumačenje protoslov. fitonima obezbeđuje u dovoljnoj meri, pa je time iznesena etimologija pomoću idioglotskih sredstava u mnogo većem stupnju verovatnija od tradicionalnog shvatanja leksičke grupe buk, buk y, buk v y. Ujedno je prilično određen i zaključak koji izlazi iz takve identifikacije pomenutih reči, jer se naše tumačenje samog fitonima ne temelji na etimološkim kombinacijama. Doklasična leksička grupa *βανκός* sa svim svojim članovima dovoljno je rečit dokaz da se pri određivanju protoslovenske domovine ne možemo više držati crvene bukve. Slovenska su se naselja prema tome nalazila odnosno mogla nalaziti i s južne strane te linije, za koju se već zna da se stalno pomera dalje prema severoistoku. Ovo pomeranje u vezi je sa povlačenjem poslednjeg ledenog pojasa, koji je po mišljenju stručnjaka dopirao po prilici do 45° severne širine i to bi odgovaralo liniji koju ima Sava sa donjim tokom Dunava. Taj ledeni pojas bio je tako moćan da je ostavio vidne tragove glečera na svim višim balkanskim planinama pa i na samom Olymhu. Shvatanje Hirta, Kretschmera i ostalih nordista o protoindoevropskoj, pa prema tome i protoslovenskoj postojbini u onim evropskim oblastima koje leže severnije od 55° severne širine teško je prihvatljivo sa gledišta Milankovićeve matematičke klimatologije. Linija bukve počinje danas od Kalinjingrada a to je na 55 paraleli. Ali pre 50 vekova kada se počela rasturati protoindoevropska zajednica ta je linija bukve morala biti znatno više na jugu. Ako se računa sa makar osrednjim

klimatskim optimumom, protoindoevropska naselja teško da su pre 50 vekova dopirala dalje na sever od te linije. Sam Kalinjingrad, koji je danas najsevernija tačka za crvenu bukvu, pre 50 vekova nije mogao biti mnogo daleko od ledenog pojasa, a da i ne govorimo o oblasti koja leži još više na severu i u koju Protoslovane šalju Šahmatov i Rozwadowski. Pitanje je sasvim umereno da li je u to doba bilo protoindoevropskih, pa prema tome i protoslovenskih naselja, severno od Sudeta i Karpata. O dokaznoj moći ihtionima jegulje koju ističe Hirt i lososa koji ističe Pokorny, bilo je govora u mojoj raspravi Grci i Pelasti. U prilog našeg shvatanja o južnijem položaju protoslovenske domovine govori i oronim *'Pinau* odnosno *'Pinaia óny* koji se prvi put javlja kod pesnika Alkmana iz lidijanskog Sardisa. Varijante tog geografskog naziva koji povezujemo sa našim *chri-bu*, otkrivaju njegovo negrčko poreklo. Kako je dosadašnjim istraživačima, starijim i novijim, među kojima su B. Hrozný (*Die älteste Geschichte Vorderasiens* 58, 154) i J. Oliver Thomson (*History of ancient geography* 21-2, 61-2), izmakao iz vida sav dokazni materijal, biće na drugom mestu govora o ovim legendarnim planinama punim zlata. Tradicija o njima održala se sve do u novi vek, kada je balkanski planinski masiv smatran kao *catena mundi* između Ponta i Jadrana. Upravo u tom balkansko-podunavskom prostoru konstatovali su dendrolozi rasprostranjenost posebnog varijeteta crvene bukve sa crvenim srcem.

Ako se ima na umu da se u Baltiku i u severnoj Nemačkoj javljaju grab i bukva tek početkom neolitskog perioda, onda je prenošenje današnje botaničko-geografske oblasti i njenih severnih granica u taj period potpuno neosnovano. Grab se dođuse javlja i nešto severnije od bukve i to ne samo na severozapadu nego i na jugoistoku. Ima nekoliko decenija kako se prati pomeranje crvene bukve prema severu. Po starijim zapažanjima krajnja južnoistočna tačka bukvine linije bila je negde oko Varne, sada je oko Odese. Geografi i klimatolozi računaju kao sa pouzdanom činjenicom da su se baltičke oblasti u vezi sa povlačenjem ledenog pojasa prema severu mogle koristiti za traženja naselja tek pre nekih 7000 do 8000 godina. Ali se crvena bukva u većem obimu mogla održati u tim krajevima najranije početkom III milenija. Ove činjenice svakako nisu povoljne za pristalice nordizma. Ovom prilikom ostavljamo nastranu dosad nerešeno pitanje postanka opšte indoevropske jezičke zajednice odnosno protoindoevropskog jezičkog tipa. Šlaherijanski dogma o nekom praeziku i pranakodu postaje sve manje ubedljiva, a sve se više javljaju pristalice postupne indoevropizacije. Međutim ni ova hipoteza ne može se smatrati definitivnom, a još manje jedinospavajućom. Fonolog i kavkazolog N. Trubeckoj zastupao je gledište o poligenzi indoevropskog jezičkog tipa. Tako sad mogu indoevropski komparatisti da biraju između tri učenja, Schleicherove pravolinisne *Stammbaumtheorie*, Schmidtove talasaste *Wellentheorie* i

Trubeckove poligeneze. Za stadijalnu teoriju jafetidologa N. J. Marra moglo bi se reći da se donekle dodiruje sa Schmalatovom, a još više sa Trombettijevom »Unità di linguaggio« i sa tipološkom N. Trubeckog. Jasno je da se rekonstrukcija protoindoevropskog prajezika ima da objasni sa svim tim učenjima. Dobro je stoga potsetiti na klasičnu studiju H. Schuhrdta o italijanskim dijalektima, koji u celoj Italiji, iako je u lingvističkom pogledu izuzetno povoljna geografska celina, nigde nije mogao naći dokaza za postojanje nekog opšteg praitalijanskog jezika, iako raspolazemo dokumentovanom istorijom latinskog i vulgarno-latinskog jezika. Šta da se tek kaže o protoindoevropskoj eposi koja treba da je postojala pre 50 vekova i za koju nemamo pre lujskog i hetitskog niti kakvih dokumenata. Na stranu što se ti najstariji dokumenti javljaju neobično daleko od pretpostavljene protoindoevropske postojbine na obalama Baltika.

Razume se da je u vezi sa svim rečenim preterano visoka hronologija koju daju arheolozi nordisti i tu će se morati ići na niže i na skromnije brojeke kao što se to već čini u protoistoriji starog Anadola, od kojeg na kraju krajeva i zavisi sva evropska hronologija, naročito ona u oblasti arheologije. Možda će najnoviji fizički metod određivanja starosti pojedinih iskopina pomoću ultrazvuka i u tom pogledu dati preciznije podatke. Ali i bez obzira na te eventualne korekture linija crvene bukve ne može se više smatrati pouzdanim svedokom niti u korist Hirta i Kretschmera niti u korist Schradera i Nehringa. Za južniji položaj protoslovenskih naselja govore najzad osim fitonima buk i druge činjenice, koje potvrđuju protoslovenske veze sa balkansko-anadolskom civilizacijom u deklasično doba. Nepostojanje takvih veza sa finsko-ugarskim kulturnim pojasom isto je tako rečit dokaz za južniju lokalizaciju protoslovenskih naselja.

Dodatak. Posle izvršene prve korekture došlo mi je u ruke volu-minozno delo »Ziemie polskie w starożytności. Ludy i kultury najdawniejsze.« Str. XXIV — 834 vel. osmine. Poznań 1951. Delo je objavilo Poznańskie towarzystwo przyjaciół nauk wydział historii i nauk społecznych). Pisac Kazimierz Tymienicki kazuje u predgovoru da je ovo prvi svezak »Poljske istorije«, izradene u šest svezaka. Na kraju dela (str. 738—734) dat je opširan francuski résumé pod naslovom »Les origines de l'ancienne Pologne. I — Les peuples et les civilisations de l'antiquité.« Opširnóm sadržaju (na 22 str.) odgovara opširniji registar (30 str.), posle kojeg je 18 geografskih karata.

U vezi sa našim radom treba istaći ove pšeeve teze: U paleolitskoj Evropi periglacialni pojas dopire sve do donjeg toka Dunava, ali sve do u neolitsku epohu prelazi tu granicu prema jugu pojas tajge podesan samo za lovce i nomade; protoslovenska naselja zahvataju prostor između Odre i Srednjeg Dnjepra; pod kraj Halštadske

periode (7/6 v.) slovenska plemena kolonizuju sa severa češko-slovačku oblast, ali još ranije, u neolitsko doba, dolaze pod uticaj Sredozemlja i postaju zemljoradnici posretstvom ligursko-venetskih kolonista; rasel avanje indo-evropskih plemena, čijim se pretcima smatraju ligurska plemena, započelo je pod kraj neolitske epohe t. j. sredinom drugog milenija.

Kako se vidi, p.sac uglavnom podržava gledište poljskih stručnjaka, dopunjujući ga novim detaljima. Protoslovenska naselja nalazila su se prema tome južno od linije bukve. Nosioci lužičke civilizacije bila su zapadna protoslovenska plemena, među koja treba ubrajati i Marbodove Lugijce kod Strabona i Tacita.

SUMMARIUM

Nomen fagi silvaticae summi est momenti in sedibus protoindoeuropaeis necnon protoslaviciis investigandis. Qua de causa slav. bukъ et buky non ad Gothorum dialectos referuntur, sed cum lyd. βαυζός »ruber, delicatus«, comparatur, quia βαυζιδες idem valent atque ξοξ ιδες. Unde phytonymi protoslavici onomasiologiam ad medullae fagi silvaticae colorem rubrum (cf. germ. Rotbuche) pertinere colligitur. Quantum ad heteroclisin spectat, stirpes slavicae bukъ et buky inprimis cum lat. fagus et fagutalis conferuntur. Termini igitur habitaculorum protoslavice meridionales cum terminis fagi silvaticae septentrionalibus non exaequantur.

SADRŽAJ

Ime crvene bukve od presudne je važnosti pri ispitivanju protoindoevropskih i protoslovenskih naselja. Stoga se slov. bukъ i buky ne smatraju pozajmicom iz gotskog, nego se poredi sa litijskim glosom βαυζός »crven, fin«, jer su βαυζιδες isto što i ξοξιδες »ženska obuća crvene boje«. Odatle se zaključuje da je onomasiologija ovog slovenskog fitonima određena »crvenim srcem« bukva debila. Što se tiče heteroklizije (osn. na -o i na -u) istu pojavu nalazimo i u latinskom fitonimu fagus, odnosno u njegovim derivatima fagutus fagutalis, kao i u fitonimima pinus i quercus. Prema tome južna granica protoslovenskih naselja ne mora se vezati za severnu granicu crvene bukve.